

Ueber das armenische Alphabet in Verbindung mit der Biographie des hl. Mašt'oc'.

(Fortsetzung.)

Auch durch die bisherigen Bemühungen um die Erforschung des Ursprungs des armenischen Alphabets, soweit sie dem Verfasser bekannt geworden sind, werden wir nicht sehr gefördert. Nach LAGARDE¹ läge dem Alphabete des Mašt'oc' das griechische zugrunde, vermehrt durch die vier koptischen Zeichen:

Ⲩ	=	ⲁ, ⲅ
Ϥ (f)	=	Ϥ, w
Ϯ	=	ⲁ, ⲉ (dz)
Ϩ (h)	=	ⲁ, h

sowie durch die syrischen Zeichen] = *j*² und *y* = ⲃ³. Dabei setzt er Ϥ = *A* und Ϩ = *P*. Es kann aber keinem Zweifel unterliegen, dass Ϩ nur eine Verdopplung des Ϯ, also Ϯ und Ϥ nur, sagen wir einmal eine Modifikation des Ϥ ist. Die Zeichen Ϯ, Ϯ, Ϯ, Ϯ, Ϯ, Ϯ, Ϯ (und Ϥ, von Lagarde vergessen) bleiben ihm unbestimmt. Auch HÜBSCHMANN und GARDTHAUSEN⁴, letzterer im Anschluss an LEPSIUS, Standard Alphabet, leiten das armenische Alphabet vom griechischen ab. Gardthausen meint: „Lepsius (Standard Alphabet S. 133) hat ganz recht, wenn er die griechische Unzialschrift für die eigentliche Grundlage hält, nur in wenigen Fällen reichen ihre Formen nicht aus, so dass man die gleichzeitige Kursive zu Hilfe nehmen muss“⁵. Bei all diesen Herleitungen spielt die jetzige Anordnung des armenischen Alphabets eine grosse Rolle, seine diesbezügliche Uebereinstimmung mit dem griechischen Alphabet ist aber den Berichten zufolge erst eine von Mašt'oc' eingeführte Neuerung, gilt somit noch nicht für seine Vorlage, das Alphabet des syrischen Bischofs Daniel. Bei einzelnen Zeichen kann allerdings griechischer Ursprung in Betracht kommen, abgesehen von dem unzweifelhaft griechischen, die später erörtert werden sollen; allein die Annahme einer einfachen Herübernahme des griechischen Alphabets scheidet schon daran, dass sie genötigt ist, Ϥ = *A* und Ϩ = *P* zu setzen. Denn es muss jedem auf den ersten Blick einleuchten, dass Ϥ, wie wir eben gesehen haben, nur eine Modifikation oder genauer gesagt, eine Verdopplung (= ϤL) von Ϥ, sowie Ϩ eine Verdopplung von Ϯ ist. Auch ist es z. B. nicht einzusehen, wieso die Armenier dazugekommen sein sollten, koptisches Ϥ = *f* für *w*

¹ Ges. Abb. IX f.
² Armen. Stud. S. 2.
³ Mittel. I, 154 f.
⁴ ZDMG. 30 (1876), S. 74—80, 62 ff.
⁵ So auch FR. MÜLLER, WZKM. IV 288.

Գ Ա Յ Մ Ի Ռ Ի Բ Ի Ն Հ Ո Շ Ե Ր Է Ն Ն Ա Ն Ա Վ Ի Ր Բ Ո Ր Ե Ի Վ Ր Ր Ո Ր Թ Թ Թ Վ Ո Ր Թ Թ Թ

(Հարսակոյ-ի-ն-ի-ն)

Յայտմ հայ աղփարեսներու ծագման նուիրուած հետազոտական ջանքերն ալ, որչափ որ ծանօթ եղած են հեղինակին, ինքզոյն լուսաւորման շատ նպաստած չեն: ԱՎԳՍՏԻՒՆ կարծիքով մաշթոցեան գրերու հիմ եղած է յունարէնը, ճիշտացած խառնական հետեւեալ շարս նշանագրերով

ինչպէս նաեւ ասորի] = *j*² եւ *y* = ⲃ³ նշանագրերով: Բայց ասորի կը գնէ դ = *A* եւ Ϩ = *P*. Սակայն ասնեւեկն չէ կրնար ասարկուսուիլ թէ ը գրերը Գ ի կրկնուածն է ուստի Գ, իսկ Ղ՝ Լ ի մէկ եղանակուարութիւն: ը, ծ, շ, շ, շ, շ, շ (եւ ը, զոր կը մտնայ լազարգ) նշանագրեր կը մնան իրեն համար անորոշ, նաեւ ՀԻՒԲՇՄԱՆ եւ ԳՍԿՏԻՒՆԻՍԷՆ (Standard Alphabet, էջ 133) շատ իրաւունք ունի, երբ յոյն գլխագրերները (հայ գրերու) բուն հիմը կը համարի: միայն քանի մը պարագաներու մէջ շին զՏոնջընը զմէջ գլխագրի ձեւերն, այնպէս որ սկսածայ կը ստիպուինք նոյն ժամանակուան նոսրագրերուն օգտութեանը գիտնել⁵: Հայ նշանագրերու ծագման մասին այս ամէն կարծիքներու մէջ մեծ դեր կը խաղայ ի հայ աղփարեսներու այժմեան կարգը. բայց հայ նշանագրերու յոյն աղփարեսներու հետ ունեցած համանայնութիւնը՝ մեր ձեռքքն եղած սեղեկութիւններուն համաձայն՝ Մաշթոցէն մուծուած նորութիւն մըն է, ուստի այս բուսածը չի կրնար արժէք ունենալ նաեւ իբր օրինակ ասած Գրանիւլ ասորի եպիսկոպոսի աղփարեսին համար: Գրան մը նշանագրերու համար բնականաբար կրնայ յամենայն դէպս նկատի առնուիլ յունական ծագում մը, ի բայց առնելով ստուգապէս զուս յունականները որոնք յետոյ պիտի լուսաբանուին: իսկ յամենայն աղփարեսներէ պար փոխառութեան մը ենթադրուիլուք այնու արդէն կը տապալի, որ դ = *A* եւ Ϩ = *P* գնելու հարկ կը զգայ. ըստ որում աստիկն սկիւրովով իսկ արդէն պայծառ կը սեւեռուի, թէ դ նշանագրեր, ինչպէս քիչ մը յա-

¹ Ges. Abb. IX եւ յաջ.
² Armen. Stud. էջ 2:
³ Mittel. I, 154 f.
⁴ ZDMG. 30 (1876), էջ 74—80, 62 ff.
⁵ Այսպէս նաեւ Ֆր. Միւլլեր, WZKM. IV, 288.

zu verwenden; vielmehr haben wir in **U** deutlich abermals ein verdoppeltes Zeichen vor uns, nämlich doppeltes **h**.

FR. MÜLLER dagegen will den Grundstock der armenischen Schrift mit Isaac Taylor¹ von einem „iranisch-semitischen“ Alphabet ableiten und sagt im Anschluss an eine Behauptung des Stephan Asolik (Anfang des 11. Jahrhunderts), derzufolge zuerst der Syrer Daniel die armenische Schrift in 29 Buchstaben geordnet haben soll, worauf Mesrop die fehlenden 7 Buchstaben ergänzte: „Da der Erfinder des vormesopischen aus 29 Zeichen bestehenden Alphabets als Syrer bezeichnet wird, so haben wir uns gewiss eine Schrift vorzustellen, welche mit der Kanzlei-Schrift der damaligen Perser (der sogenannten Pahlawi-Schrift) verwandt war² und aus aramischer Quelle stammte^{3,4}. Die sieben von Mesrop (lies Maš‘oc) eingeführten Zeichen aber wären die sieben nach dem Muster der griechischen Schrift eingeführten Vokale. Die in den unterstrichenen Worten auftretende Logik wird andern wohl auch nicht klarer sein als mir. Leider ist das Problem aber viel verwickelter und lassen sich hier keine so mühelosen Lorbeeren pflücken, als FR. MÜLLER es gewohnt war.

Später jedoch⁴ ward die mitgeteilte Ansicht der bereits von LANLOIS (Collection des historiens Arméniens II, 6 f.), EMIN und HÜBSCHMANN angeführten Angabe Wardans (13. Jahrhundert) zuliebe wieder verlassen, wonach Mesrop 22 Buchstaben beim Syrer Daniel vorgefunden und selbst 14 hinzugefügt haben soll. Da die Zahl dieser 22 Buchstaben „mit der Zahl der Buchstaben des syrischen Alphabets merkwürdig (!) übereinstimmt“, so ist für FR. MÜLLER „die syrische Quelle der vor-mesopischen Schrift erwiesen“!

Unbestimmter lautet es dann schon weiter auf der folgenden Seite: „Obwohl die Schrift Daniels in der syrischen Schrift wurzelte, scheint sie doch entweder eine bedeutende Modifikation derselben gewesen zu sein oder ein ganz anderes, der damals gangbaren syrischen Schrift nahe verwandtes Alphabet zur Quelle gehabt zu haben, da man sonst kaum sie als nicht genügend befunden und sich mit den Schriften des gewöhnlichen Lebens, die nicht viel umfassender waren, nämlich mit

¹ The Alphabet (1883), II, 268 ff.
² Von mir gesperrt.
³ WZKM. IV, 246.
⁴ WZKM. IV, 284 ff.

ուսը նկատեցիք, և ինչն էլ եղանակաւորոյն կամ աւելի շիրք բացատրելով՝ անոր մէկ կրկնունն է (== Γ), ինչպէս Ռն Րի կրկնունն, Բաց աստի կարելի չէ ըմբռնել օրինակի Տամար թէ ինչպէս կրնան Տայիրը մըռած ըլլալ ինչ Տամար խպտի **U** = f գործածել, մանաւանդ որ իւր ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ յայնանպէս դարձեալ կրկնուած նշանագիր մը, այսինքն կրկին **h**.
ՖԻ. ՄԻՒՂԼԻԻ **Է** ընդհանրապէս Իսահակ Տէլլերի Տէմ Տայ նշանագրերը կ'ուզէ առնուած Տամարի «իրանեան — սեմական», ազգաբարեք մը եւ հետեւելով Ստեփան Ասողկան (ԺԱ. դարը սկիզբը) մէկ խօսքին, թէ նախ Գանիէլ Ասորի կտրուած ըլլայ 29 գիր Լայոյն լեզուին, եւ այնուհետեւ. Մեսրոպ պակամ եօթը նշանագրերը լրացուցած ըլլայ, կ'ըսէ. «Իրովհետեւ 29 նշագրերը բաղկացած նախամեսրոպեան ազգաբանեքու հեղինակն Ասորի մը կը նշանակուի, պէտք էինք այնպիսի գիր մը մեր առջին առջև բերել, որ նախ յամալուսն Պարսկ ղի-սն-իւն (պարսկա իւլուսն) գրին էր իրանե-իւն անիւսը՝ Եւ արամեական աղբիւրէ մը հասեր: Իսկ Մեսրոպայ (կարգա Մալթոթի) լրացուցած եօթը նշանագրերն անշուշտ յոյն նշանագրերն առնուած եօթը ձայնաւորներն էին: Ինչպէս ինձի նոյնպէս ուրիշներու ալ կարծեմ՝ Տաւադարայէն միջին պիտի թուի նորարարիկ նախազատութեան արտապայտութիւնը. գծախտաբար շատ կենսոտ է այս սեղ ինչպիսին եւ այնպէս գիտին շերեւոր հնու ալ անխառն գաւիթիներ ըսողըւն Լնայն որուն շատ վարժ էր ՖԻ. ՄԻՂԼԻԻ:

Յետոյ սակայն⁴ մեր յառաջ բերած այս կարծիքը դարձեալ մէկ կողմ՝ ձգուեցաւ ի շնորհս Վարդանի (ԺԳ. դար) տուած տեղեկութեան, զոր արդէն ԱՆՆԿԱՌԱՍ (Collection des historiens Arméniens II, 6 f.), ԷՄԻՆ եւ ԼԻՒԲԵՐՄԱՆ յիշատակած էին: Վարդանի ըսածին նայելով՝ Մեսրոպ Գանիէլ Ասորայն քով 22 նշանագիր դասած եւ անոնց վրայ իւր կողմանէ 14 նշանագիր աւելցուցած է: Իրովհետեւ այս 22 նշանագրերուն թիւը «ասորի ազգաբարեքի նշանագրերուն զարմանալի կերպով (!) կը համապատասխանէ», այսու արդէն ՖԻ. ՄԻՂԼԻԻ **Է** Տամար նախամեսրոպեան նշանագրերու ասոյն աղբիւրն սպացուցուած է:

Յետոյ յաւելոյց Էջին մէջ շատ աւելի անորոշ կերպով կ'ըսէ. «Որչափ որ ալ Գանիէլեան նշանագրերուն հիմն էր ասորական գիրը, սակայն այսու հանդերձ կ'իտեւայ թէ կամ անոր կարեւոր մէկ եղանակաւորունն էին անոնք կամ բոլորովին ասորերը, նոյն ասեմ գործածական ասորի նշանագրերուն ազգակից ազգաբարեք մը իրենց աղբիւր ունեցած էին, ապա թէ ոչ՝ ասորական պիտի շահանգուէին եւ պէտք պիտի ըլլար գահանալ ասորեայ կենաց, այսինքն յոյն, ասորի կամ պարսիկ (պահլաւ)»

¹ The Alphabet (1883), II, 268 եւ յաւ.
² Մէջը կը նորարարէր.
³ WZKM. IV, 246.
⁴ WZKM. IV, 284 ff.

der griechischen, syrischen oder persischen (Pahlawi-) Schrift begnügt hätte“.

Wie MÜLLER des weiteren den Wardan und Asolik zu harmonisieren sucht, mag man bei ihm selbst nachlesen. Jene beiden Berichte des Stephan Asolik und Wardan, sowie noch einige andere (des Johannes Katholikos, Samuel von Ani und Kirakos von Ganzak) hätte er übrigens bereits bei LANGLOIS (Collection II, 6 f.) finden können. „Welches syrische Alphabet in der armenischen Schrift als Grundlage stocke“, meint er, „werde sich kaum feststellen lassen,“ denkt aber schliesslich „an die palmyrenische Schrift der ersten nachchristlichen Jahrhunderte und vielleicht an eine noch ältere Schriftquelle“¹.

Dass es völlig unmethodisch ist, aus den Spekulationen von Schriftstellern des 10. und 13. Jahrhunderts den Ursprung des armenischen Alphabets ergründen zu wollen, brauche ich Historikern nicht erst auseinander zu setzen. Die Widersprüche, welche sich da vorfinden, beweisen zur Genüge, dass eine Tradition nicht vorhanden war und man sich den Hergang, so gut es ging, zu rechtzulegen suchte. Es wäre also das einfachste, unmittelbar an den Charakteren durch Vergleichung ihren Ursprung festzustellen. Die altarmenische Schrift ist aber, obwohl eine Unzialschrift, so gearartet, dass hier ohne anderweitige Direktive der Phantasie der weiteste Spielraum eröffnet scheint, und es ist daher für unsere Frage keineswegs erflüssig, zunächst die alten Berichte über die Erfindung des Mašt'oc² selbst abzuhören und zu untersuchen, ob dieselben nicht vielleicht brauchbare Fingerzeige enthalten.

Der greifbarste ist für uns Łazar P' arpec'i (gegen Ende des 5. Jhs.), ein sehr achtbarer Historiker, der sein Werk mit einer Charakteristik seiner Vorgänger einleitet. Dieser verweist den Leser ausdrücklich auf Koriun's Lebensbeschreibung des Mašt'oc² als seine Quelle: „Wenn jemand dies sicher erfahren will: aus der Geschichte des Buches des liebenswürdigen Koriun, seines, des seligen Mašt'oc²; Schülers, kann er (es) lesen und sich belehren über dessen Lebenswandel und über seine armenischen Buchstaben: das wann und wo, oder auch durch wen, findet er: (nämlich) durch das inständige Bitten des Königs der Armenier Wřam-řap'uh (geschah es). Diese (Geschichte) verfasste schriftlich in wahrhaftiger Weisheit der vorgenannte Mann, der geistig gesinnte Koriun, woher auch wir oftmals durch Lesen uns zuverlässig unterrichtet haben“³.

Sehen wir nun zu, was uns Koriun selbst über die Person und das Werk seines Lehrers mit-

¹ Ib. IV, 288.

² Łazar Parpeci Kap. 10, S. 38—39.

նշանագրերով, որոնք գահեկեան գրերէն աւել ճոխ չէին:

Թէ ինչպէս Միխիլիք կը ջանայ վարդանն ու Ասողիկ իտարու Տեաներգաշնակութեան բերել, զայս կարելի է ընթերցուող Մարկելի քով: Իսկ Սահմանոս Ասողան եւ վարդանայ, նոյնպէս եւ ուրիշ քանի մը մասննագրիներու (Յովհաննէս կաթողիկոսի, Ստուռէ Անիացւոյ եւ Կիրակոս Գանձակեցւոյ) տուած տեղեկութիւնները կընար Միւլլըր գտնել Լանգլուայի քով (Collection II, 6 f.): «Թէ որ ստորի պիտեքսքը Տայ գրին Տիմը կազմած է, կ'ըսէ, կարելի է Տաստատել,»¹ Ի վերջոյ սակայն կը կարծէ թէ ըլլայ յետ-քրիստոնէական առաջին դարերու պայմերական գիրը կամ Թերեւս աւելի Տուաղայն նշանագրական աղբիւր մը:

Թէ որչափ անյարբէր է Թ. եւ Թ.Պ. դարերու մասննագրերուն տեսութիւններէն Տայ պիտերաքի Ծագումն սպարցոցանել ջանայ, Տարի չեմ տեսներ զայն մեկանբանել պատմագէտներու: Այս տեսութիւններու մէջ արդէ Տակաութիւնները բառականէն աւելի կը ջուղջինն արդէն, թէ Տաստատուն աւանդութիւն մը զայն թիւն շունէր եւ թէ Տետագաները ջանային, ամեն մէկը իւր կրօնային շահ՝ մեկտուութիւն մը տու ինքնորոյն: Ուստի ամենէն պարզը կ'ըլլար՝ նշանագրերուն որպիսութեանց անմիջնորդաբար Տանմաստութեամբ Տաստատել անոնց Ծագումը: Սակայն չայ Տին նշանագրերը թէեւ գլխապէր այնպիսի Տանգամբք մը ունին որ Տոս երեսակայութեան առջեւ շատ ընդարձակ ասարկեղ կը բացուին, եթէ ուրիշ միջոցներ առանցորդ չառնուին. այս պատճառաւ մեր ինքորոյն Տամար շատ կարեւոր է նախ եւ յետագ մանջմանցեան գիւտի մասին եղած Տին տեղեկութիւնները ընել եւ Տետագոտել թէ արդեօք անոնք կարեւոր ուղղուութիւն մը մասնանի չէ՞նք բնք:

Մեղէ Տամար ամենէն Տաստատուն աղբիւրն է Ղաւոր Փարպեցի (գրեթէ Ե. դարու վերջերը), շատ պատկառելի պատմագիր մը, որ իւր երկը կը սկիհի իւր նախորդներուն նկարագրականով: Փարպեցին իբրեւ աղբիւր ընթերցողին առջեւ կը գնէ յայտնապէս Կորիան՝ Մանջմանցի վարդը. «Եւ զայս թէ կամիցի որ գիտել Տաստատեալ՝ ի պատմութենէ գրոց տուն ցանկալել Կորեան, աշակերտի նորին երանելոյն Մանջմանցի, կարգաւորին տեղեկացոյի զվարս կենաց նորս եւ վեր Տայերէն նշանագրացն թէ երբ (գասն) կամ որ եւ կամ յոր ուրաք մեռն. գտան (թէ) թագաւորին չայոց Ղաւոր շապհոյ ջերմեանդն խնդրելով (Տարեցեան նշանագրերէն): Ձոր (պատմութիւն) կարգեաց գրելով Տմարտապէս յառաջագրեալ այրն Տուգեւոր Կորիան, ուստի եւ մեր բաղում անգամ կարաւով տեղեկացեալ Տաստատեալ»²:

Տեսնենք այժմ թէ ինչ կը Տարբողէ Կորիան իւր վարդապետին անձնաւորութեան ու գործքին

¹ ԱՄ. IV, 288.

² Ղաւոր Փարպեցի. ԳԼ. Թ. էջ 38—39.

teilt¹. Nach einer langen Einleitung beginnt er seine Erzählung folgendermassen :

„Der Mann, welchen wir in den vorgeordneten Worten meinen, über welchen zu erzählen wir auch besorgt sind, war Mašt'oc' mit Namen aus der tarauischen Provinz, aus dem Dorfe Hac'ekac', der Sohn eines seligen Mannes, Wardan genannt. In den Tagen der Kindheit unterrichtet im hellenischen Schrifttum, kam er, langte an in der Provinz der Arsküner, der Könige von Grossarmenien, blieb in der königlichen Kanzlei, um Diener zu werden des vom König gegebenen Befehles unter der Hazarapetschaft eines gewissen *Aravan* über das Land Armenien. Nachdem er sich unterrichtet hätte und vertraut geworden war mit den Landesordnungen, beliebt geworden durch die Kriegskunst seiner Krieger, und dort mit Eifer Aufmerksamkeit zuwandte der Lesung der göttlichen Schriften, wodurch er alsbald erleuchtet und eifrig, gewandt in den Einzelheiten der gottgegebenen Gebote (wurde), und mit aller Vorbereitung sich geschmückt hatte, leistete er den Fürsten Dienste.

Und danach nach Massgabe des Evangeliums zum Dienste des menschenliebenden Gottes zurückkehrend, entäusserte er sich fürderhin der fürstlichen Neigungen, und das glorreiche Kreuz nennend, folgte er dem gekreuzigten Allerlöser²“.

Dies wiederholt Łazar mit einigen Kürzungen und einem Zusatze :

„In den Tagen seiner (des Wramšapuh) Regierung ward die Gnade des sorgenden Sinnes von dem allvorsehenden Gotte einem wahrhaften Manne verliehen, Mašt'oc' mit Namen geheissen, der aus der Provinz Tarsau, aus dem Dorfe Hac'ekac' stammte, der Sohn eines Mannes, dessen Name Wardan war. In den Tagen seiner Kindheit lernte er die griechische Schrift, ergriff das Waffenhandwerk am Hofe des Königs der Armenier Xosrow³, ward eingereiht in die Schar

նկատմամբ¹. երկայնակի յառաջարանն մը ետքը այսպես կը սկիզ կորին իր պատմութիւնը .

«Ան, զոր ի նախակարգ բանին նշանակիմք, վրան որչ կէ քիչիմ արարեալ մը պատմելոյ, էր Մաշթոց անուն, ի տարաւական գաւառնէն, ի Հայեկոց գեղէն, որք առն երանելոյ վարդան կոչեցելոյ, իմանկութեան տին վարժեալ էր ինչպէս զպրութեամբն, եկեալ Տաւաալ ի գաւառն Արշակունեաց թագաւորաց Հայոց մեծաց. կոչեալ յարքունական գիւհնէն, լինել սպասաւոր արքայատուր Տրամանին առ Տաղարապետութեամբն աշխարհիս Հայոց² (Առաւմտոյ ուրաւնէն Տեղեկացեալ եւ Հնուս եղեալ աշխարհական կարգոյ, շնորհիւ եկեալ դիւանդոլն որսնորսին իւրց զաւրիւնոյն, եւ սնդիւն սչ երեալ փութով ընթերցուածոց աստուածեղէն գրոց, որով առժամայն լուսաւորեալ եւ թեւեամբն միջմտութիւն յաստուածատուր Տրամանաց Տանգրամանս (կեալ), եւ ամենայն պարտասուութեամբ գտնէն զարարեալ, Տարկաներ գիշեանացն սպասաւորութիւնն» .

Եւ յետ այնորիկ ըստ աւետարանական լափոցն³ ի ժողովութիւնն Աստուծոյ մարգարէին զարձակեալ, մեկնայոր այնուհետեւ գիշեանակիր ցածկութիւնն, եւ առեալ դիւանդ պարձանաց, էլաներ զինք ամենակեցող խաչելոյն⁴ .

Այս ամէնը կը կրկն փարպեցի⁵ քանի մը Տամառասուութիւններով եւ մէկ յաւելուածով⁶ ի ժամանակն որսոս (Վառլապայէ) թագաւորութեանն առաւ շնորհ Տաղարութեան յամենայնուհեւ Աստուծոյ առն միտմ ճշմարտի Մաշթոց անուն կոչեցելոյ, որ էր ի գաւառնէն Տարսուոյ, ի Հայեկոց գեղէն, որք առն որում անունն էր Վարդան, ի տես մանկութեան իւրոյ սեւեալ զպրութիւնն զայն, դիւանդոլն ի քառս Հայոց որչայն խորովոյ, կարգեալ յեղամ մասնագիր արքունի գրարացն : Վասն զորսքէն յայն կրով լինելին յայնժամ զերծ խախտարացն Հայոց որսուսէն քոյիւն, զինացն

¹ Ich benutze die Ausgabe der Mechitharisten Venedig 1894, 89. Einen kritischen Text besitzen wir bis jetzt nicht; es muss aber für jeden Sachverständigen klar sein, dass alle kritische Arbeit an den armenischen Geschichtsschreibern von Korin auszugehen hat, der ihren Reigen eröffnet. — Theologen und Historiker, welche des Armenischen unkundig sind, können sich der deutschen Uebersetzung von B. WELTE (Gorin's Lebensbeschreibung des hl. Mesrop; Anzeige der 25jährigen Regierung des Königs Wilhelm, Tübingen 1841, 4°) bedienen, die jedoch im einzelnen sehr ungenau ist. Sie scheint selbst A. v. GUTSCHMID entgangen zu sein, welcher sich (Kleine Schriften III 371 ff.) zu seinem Schaden auf LANGLOIS verlässt. Letzterer hat aber in seiner Collection des historiens Armeniens II, p. 9—16, nur den falschen Korin übersetzt, eine späte mittelalterliche Kompilation, welche den Roman des Ps. Moses Xorenaci III 53 über Hrop'anos, den Schüler des Epiphanos auf Samos und die schreibende Hand bereits benutzt hat.

² Korin, S. 13—14.
³ Zusatz Łazars. Das hier gegebene Datum

¹ Կը գործածենմ վեճակոյ 1894 թ. 80 Տրատարակութիւնն : Միջեւ Տիգրէ զննական ընտղիր թէ ունեցած կորինն Հմանեաները սակայն պէտք են գիտնալ, թէ է հոյ զամբիւրիւր Նուրդոն յմարտութիւնն արտադրութիւնէր դիւրն ին յօնէ կորնակն, որ անոց մէջ առաջին տեղին անին Աստուածարաններն ու պատմութիւնները, որոնք ստեղծել չեն հոյ յկուր. B. WELTE ի գեթ թագաւորութիւնը (Gorin's Lebensbeschreibung des hl. Mesrop; Anzeige der 25jährig. Regierung des Königs Wilhelm, Tübingen 1841, 4°) կրնան գործածել, միայն թէ մանրամասնութեանց մէջ ըստ անհրճ է : Այս թագաւորութիւնը կը թուի թէ անծանօթ չնայած է նոյն իսկ A. v. GUTSCHMID ի, որ (Kleine Schriften III, 371 ff.) անին Փասով կը գտասցի Ազգուպի : Վերջինս իւր Collection des historiens Armeniens (II, p. 9—16) մէջ ասոյ կորինը յետնագոյն միջնադարեան խմբագրութիւնը թագաւորանած է, որ գործածած է առաւ Միգիւս կորնեացոյ : Գրեցիմանու Միգիւսայր աշակերտն² Հռոփանոսն էւ կրով թատիկ մասին պատմած վէպը (Խոր. Գ. զԼ. ԵՊ. 4) :

³ Կորինն, էջ 13—14.
⁴ Վարդայր յաւելուածը : Հոս գրուած թուան

der rollenföhrenden königlichen Schreiber. Denn in syrischer und griechischer Schrift fertigten damals die Akten des Königs von Akten aus die königlichen Schreiber, die der Entscheidungen und der Briefe. Und nachdem er dort jahrelang ordnungsmässig ohne Tadel gedient, bekam er hernach Verlangen nach dem Stande des Mönchtums und geht in ein Kloster mit einer Menge von Brüdern, und das Aeusserere des Mönchtums annehmend, ward er ausgezeichnet in allem und berühmt.¹ 4

Hierauf schildert Koriun das Mönchsleben des Maat'oc'. Nachdem dieser in der Tugend hinlänglich befestigt war, widmete er sich dem Missionswerk, und zwar begab er sich zunächst nach der Provinz Gott'n, wo das Heidentum noch feste Wurzeln hatte. „Allin der Selige, sofort die evangelische Lehre anführend, legte Hand an den Gau mit einmütiger Beihilfe des Fürsten (von Gott'n), indem er alle von den väterlichen Ueberlieferungen gefangen wegführte und von dem satanischen dewenverehrenden Dienste zum Gehorsam gegen Christus führte.

Sobald er unter ihnen das Wort des Lebens aussäte, sprachen sogar offenbar den Bewohnern des Gaues die grössten Wunder, indem in verschiedener Gestalt die Dewe flüchtig wurden und in die Gegenden der Mark² einfliessen. Ebenso erwoget er noch mehr im Geiste die Sorge darüber, (seine) Landsleute zu trösten, indem er noch mehr in anhaltenden Gebeten und Fürbitten mit ausgebreiteten Armen und unablässigen Tränen den apostolischen Ausspruch erwoget, und sagte sorgend: „Betrübnis ist mir und unaufhörlich der Schmerz meines Herzens wegen meiner Brüder und Volksgenossen“ (Röm. 9, 2, 3.)

Und in dieser Weise ward er von betrübten Gedanken umringt und genarrt und verfiel in ein Gedankengewirr, in welcher Weise er vielleicht den Ausgang der Sache fände. Und da er viele Tage dort in denselben sich bewegte, erhob er sich darauf, gelangte zum heiligen Katholikos von Grossarmenien, der bekanntlich Sahak hiess, den er bereit fand, demselben Eifer gehorchend (ergeben). Und zugleich mit Feuereifer sich versammelnd, traten sie mit grossen Gebeten zu Gott hin, damit allen Seelen die von Christus gebrachte Erlösung zukäme. Das taten sie viele Tage. Darauf kam ihnen vom allgütigen Gotte als Geschenk, während sie versammelt waren, den für das Land sorgenden seligen Gedanken zu erlangen: eine Buchstabenschrift des Volkes Armeniens festzustellen³. Nachdem sie sich zu

beruht auf eigener Kombination Lazars und ist falsch: Armenien hatte damals keinen König.

¹ Lazar P'arp., Kap. 10, S. 37—38.

² Naxčavan mit den Flecken Xram und Xosakunik'.

³ S. unten, S. 683.

եւ զերմբարովոյն: Եւ սպասուորեալ անդ ամս կարգաորութեան՝ երթայ ի վանս բայմութեան եղբարց, եւ ընկալեալ զկերպարանս վանականութեան՝ լինէր ընտիր յամենայն եւ երեսելի¹:

Աոր վրայ կը սկսի Արիւնն ստորագրել Մաշթոցի վանական կեանքը: Աւարինութեան մէջ բաւականաւաք մարդուելէն ետքը, կը նուրբէ ինքզինքը Մաշթոց քարաութեան, եւ իւր առաջին քայլերը կ'որդէ դէպի Գողթն գաւառը, ուր հեթանոսութիւնը տակաւին հաստատուն արմատներ ունէր: Բայց «Երանելոյն վաղազակի գաւառանական արուեստն ի մէջ առեալ, ձեռն արկանէր զգաւառովն հանդերձ միամիտ սաստարութեամբ իշխանին (Գողթան), գերեալ զամենեւեան ի հայրենեաց աւանդելոց, եւ ի սաստանայական զիւսպաշտ սպասուորութենէն՝ ի հնազանդութիւն Քրիստոսի մատուցանէր:

Եւ յորժամ ինսոս զբանն կենաց սերմանեալ, յայտնի իսկ բնաւոց գաւառին՝ նշանք մեծամեծք երեւելին, կերպակերպ նմանութեամբ զիւսայն փախտական լինելով, անկանելին ի կողմանս Մաւրացի: Նշնպէս առաւել հոգ ի մտի արկանէր զհամաշխարհական սփոփեղով, եւ առաւել յաղաթոս մշտնջանառունչ, եւ բազկատարած պաղտանոս առ Առտուած, եւ արտասու անգաղարթս. զմտու անելով զաւաքելիականն, եւ աւել հոգաւով «Տրամութիւն է ինձ եւ անպակաս ցաւք որով իմոյ, վանս եղբարց իմոց եւ ազգականաց» (Հռովմ. Թ. 2, 3):

Եւ այնպէս արտմական հոգովք պաշարեալ եւ թակարդապատեալ եւ անկեալ ի ծուփս խորհրդոց, եթէ որպիսի արգելք էր իրացն գտանիցէ: Եւ իբրև աւուր բազում աղէն ի նմին գեղերէր, յարուցեալ այնուհետև հասանէր աւսար կաթողիզիան հայոց մեծաց, որոյ անունն ճանաչէր Մահալ, զոր պարտասական դասներ նմին փութելոյ հասանեալ: Եւ միանգամայն յաւժարութեամբ զումարեալ հանգրծել ազգութիւնք մեծովք առ Առտուած կանխելին, վանս ամենայն սղոց քրիստոսաբեր փրկութեան հասանելոյ. եւ զայն առնելին աւուրս բազում: Ապա ելանէր նոցա պարզեական յամենապարն Առտուածոյ փողովել զաշխարհահոգ խորհուրդն երանելի միաբանելոցն, եւ իբր նշնաբոյն Հայաստան ողբն ետարտել: Բազում հաց փորձի եւ բնութեան գանձին պարսպեցուցեալ, եւ բազում աշխատութեանց համբե-

կանը Փարպեցոյ անձնական կարկառանքն է եւ սխալ. Հայաստան նոյն ժամանակ Բուխարա չուներ:

¹ Ղարս Փարպեցի, գլ. 10, էջ 37—38:

² Կաթողիզիան իրավ եւ խոշակուցիք աւաններու հետ:

³ Տես վարը, էջ 684:

vieler Prüfung und Erforschung frei gemacht und viele Mühen ertragen hatten, gaben sie nachher auch von dem Gegenstand ihrer langbestehenden Sehnsucht dem König der Armenier Kunde, dessen Name Մրամաթսի hiess.

Damals erzählte ihnen der König von einem gewissen syrischen Manne, einem erlauchtem Bischof, Daniel mit Namen geheissen, von welchem er unvermuthet irgendwo Buchstaben eines Alphabets der armenischen Sprache (gesehen habe)¹. Als ihnen vom König darüber erzählt worden war, dass durch Daniel (armenisch) geschrieben werde, brachten sie den König dazu, Eifer anzuwenden wegen jenes Bedürfnisses. Er sandte einen gewissen Wahrü mit Namen mit Briefen an einen Presbyter ab, dessen Name Habel genannt wurde, der ein Nachbar des syrischen Bischofs Daniel war.

Als die aber Habel gehört hatte, kam er rasch zu Daniel und lernte selbst zuerst die Schrift kennen, und nachdem er sie von ihm erhalten, sandte er (sie) nachher an den König ins Land Armenien. Im fünften Jahre seines Königthums ward sie zu ihm gebracht. Als der König aber im Verein mit dem heil. Sahak und Maït'oc² die Buchstaben von Habel in Empfang nahm, wurden sie erfreut. Darauf nahmen die seligen Wächter die unvermuthete Erfindung, ersuchten, erbat³ n auch vom Könige zarte Knaben, mit denen sie die Buchstaben in stande wären (einzuüben)³. Von da an, als viele von ihnen begriffen, gab er Befehl, überall in derselben (Schrift) zu unterrichten, wodurch der Selige auch zum schönen Range des Lehramtes gelangte. Ungefähr zwei Jahre richtete er sein Lehramt ein und hielt aus mit jenen Buchstaben⁴.

Ehe ich diesem Berichte Korians den des Lazar P'arpec'i gegenüberstelle, muss ich meine Uebersetzung in einem Punkte mit einigen Worten rechtfertigen. Der Satz եւ գիրս նշանագրոյ Տայաստան արգին Տասանեւ (S. 16, 23—24 der Ausgabe Venedig 1894) lässt sich nicht übersetzen; er bildet offenbar eine Apposition zu խորհուրդն und man muss entweder եւ in 'ի verwandeln und übersetzen: „zu einer Buchstabenschrift des Volkes Armeniens zu gelangen“, oder noch lieber Տաստանեւ für Տասանեւ lesen und եւ streichen. Die Ausgabe von 1833 hatte überdies eine falsche Interpunktion, indem sie բարձու Տարց փորձի noch zum Vorhergehenden zog, was aber in der Ausgabe von 1894 verbessert ist.

(Fortsetzung folgt.)

Dr. Jos. Marquart.

¹ Որոյ յանկարծ ուրեմն նշանագիրս աղփարեսաց Տայերեն լեզուի. Das Verbum fehlt. Vielleicht ist zu ergänzen տեսեալ. Vgl. unten.

² Das Verbum fehlt.

³ Korian, S. 15, 15—S. 17.

րեալ, աղ անէին սպա եւ զինանագրոյն ինչգրելին իւրեանց թագաւորին Հայոց. որոյ անուն կոչէր Վասմշապուհ:

Յայնժամ պատմէր նոցա արքայն վասն անն ուրումն ասորոյ եպիսկոպոսի աղուականի՝ Դանիէլ անուն կոչեցելոյ, որոյ յանկարծ ուրեմն նշանագիրս աղփարեսաց Տայերեն լեզուի (տեսեալ)¹: Եւ իբրեւ պատմեացաւ նոցա յարքայէ վասն (Տայերեն) գրելոյն ի Դանիէլէ, յաւժարեցին զարքայ՝ փոյթ անեն վասն պիտոյոցն պնոցիկ. եւ նա առաքել զամեն Վասրէն անուն Տրափարեսացը առ այր մի երէց, որոյ անուն Հարեւ կոչէին, որ էր մերևաւոր Դանիէլի ասորոյ եպիսկոպոսի:

Իսկ Հարեւին զոյն լուեալ, փութանակի Տասաներ առ Դանիէլն, եւ նախ ինքն տեղեկանայր ի Դանիէլէ նշանագրոյն, եւ ապա առեալ ի նմանէ առաքել (զնշանագիրն) առ արքայն յերկիրն Հայոց. ի Տինգերորդի ամի թագաւորութեան նորա ի նա Տասուցանէր: Իսկ արքային Տանդերձ միաբան սրբոյն Սասակա եւ Մաշտոցիւ՝ ընկալեալ զնշանագիրն ի Հարեւէն, սորչի լէին: Ապա առեալ երանելի Տագաւարնուայն զյանկարծագիրն, խնդրէին Տայցէին եւս յարքայէն մանկուծա մատուցող, որով զնշանագիրն ի կեր մարթեացն (արկանեւ)²: Եւ յորժամ բազուէր ի նոցանէ տեղեկանային. ապա Տրաման տայր ամենայն ուրէջ նովին (նշանագրով) կրթեւ. որով եւ յասորման իսկ վարդապետութեան գեղեցիկ երանելին Տասաներ. եւ իբրեւ ամն երկու կարգեալ զվարդապետութիւն իւր, եւ նովին նշանագրով ժամերն³:

Կորեան այս տեղեկութեան Տեա Փարպեցոյ պատմածները Տամմատութեան զեցել յառաջ՝ պէտք եմ ջանի մը խօսքով կէտի մը մէջ արգարացնել իմ թարգմանութիւնս: Եւ իբր նշանագրայ հայաստան արգին հասանել նախագրութիւնը (էջ 16, 23—24, վեհեա. 1894) կարելի չէ թարգմանել, որ յայտնապէս իւրեւորը բառին բացայայտին ըլլալ կը թուի. պէտք է կամ եւք է փոխելով թարգմանել զուրիս յայտնապէս յայտնապէս արգին հասանել) կամ լուսագոյնս հռոմեայր կարգաւ հասարակ եւ ընթել եւք: Բայ ասոր կորեան 1883 ի տագրութիւնը միակ կրտսարութիւն մը ունէր, այսինքն բազում հարց իւրին նախընթաց նախագրութեան կու տար, որ սակայն 1894 ի Տրատարութեան մէջ ուղղագրուած է:

ԴԵՍ. ՅՈՎՍ. ՄԱՐԿՈՒՄՈՍ Թարգմանեց շ. Ա. ՎԱՐԻՍՈՒՆԵԱՆ

¹ Որոյ յանկարծ ուրեմն նշանագիրս աղփարեսաց Տայերեն լեզուի. բայց կը պակտի. Թերեւս աւելորդելու է տեսել անս վարք:

² Բայը կը պակտի:

³ Կորեան, էջ 15—17: